

SOCIOLOGIA I ANTROPOLOGIA SOCIAL

Francesc J. Hernández

Departament de Sociologia i Antropologia Social

D'où venons-nous? Que sommes-nous? Où allons-nous? (Gauguin)

1.- Introducció

Cal dir en primer lloc que sintetitzar en unes poques pàgines el que ha esdevingut al camp de la sociologia i l'antropologia social valencianes als darrers setanta anys és una empresa difícil, almenys per tres raons. La primera és inherent a qualsevol treball de síntesi, que necessàriament ha de practicar reduccions o exclusions, que poden ser titllades de parcials. Una manera d'enfrontar aquesta dificultat, que és la que ha estat seguida en aquest paper, és multiplicar les referències, val a dir, l'esment d'autors i obres, a risc de llastar la fluïdesa de la lectura. La segona és que, com succeeix amb altres disciplines, una ciència és allò que determina la comunitat científica (com defensà clàssicament Kuhn), però aquesta és inseparable de dispositius socials que, en el nostre cas, anaren constituint-se en el període estudiat, però no hi preexistien. Per això, la història d'aquestes ciències s'escriu sobre la pauta dels dispositius que les materialitzaren. I en aquest sentit, la sociologia tingué a terres valencianes un peculiar procés d'institucionalització. Primer fou càtedra (1955), després àrea, departament (constituït el 7 de juliol de 1986) i facultat (19 d'octubre de 1999); primer titulació de

postgrau, després de segon cicle de llicenciatura i després titulació de grau; en el cas de l'antropologia, no és grau encara. La tercera i no menor de les dificultats té a veure amb la índole dual de les ciències socials, que heretaren la vella distinció entre les concepcions de la saviesa que enunciarren Plató i Aristòtil. Mentre que per al primer, la saviesa era un camí dialèctic que havia de promoure una ciutadania justa, per al segon era una classificació veraç que ens permetia construir un sistema de les ciències. Per això, un escrit de síntesi no pot optar entre dialèctica o ciència, entre dialèctica o positivisme, o, per posar un exemple extrem, entre Theodor W. Adorno o Paul Felix Lazarsfeld.

En segon lloc, la manera d'organitzar aquest text parteix d'un fet que potser resultarà sorprenent. A grans trets, aquelles línies en les qual havia tingut presència la sociologia abans de la Guerra Civil (1936-1939) són pràcticament les mateixes en les quals es desenvolupà a partir dels anys 40 del segle passat (deixarem de banda l'antropologia social perquè, com indicarem més endavant, aquesta no aparegué a les terres valencianes fins després de la Guerra). Atès que aquestes línies foren anteriors a la consolidació de dispositius socials, les qualificarem en un treball anterior (Hernández Dobon 2014) d'«aproximacions». Així, fins a la Guerra, n'hi hagueren quatre: la jurídica, la religiosa, la política i l'educativa. De la primera, és a dir, l'aproximació a la sociologia que promogueren o practicaren persones provinents del camp jurídic, en fou un exemple el Congrés Sociològic, impulsat a València el 1883 per Eduardo Pérez Pujol (1830-1894), jurista i professor de la Universitat de València, en una línia que continuarien, entre altres, Augusto Villalonga Alemany o José Medina Echevarría, aquest exiliat a Mèxic i traductor de Max Weber. També podríem incloure en aquest grup Rafael Altamira Crevea (1866-1951), un importantíssim jurista i pedagog alacantí, exiliat després de la guerra. Aquesta aproximació fou molt sensible a la «qüestió social», una preocupació que, junt a altres components de tipus ideològic, també animà una segona línia, l'aproximació religiosa a la sociologia que trobem en terres valencianes, per exemple, en l'obra d'Antonio Vicente Dolz, capellà i promotor del sindicalisme catòlic. Una tercera línia, que seguia en definitiva les petjades de Marx o Bakunin, es realitzà des d'una aproximació política, impulsada des del moviment obrer per figures com Antonio López Rodrigo, un dels membres més actius del «semanario sociológico» *El corsario*. Per últim, també cal fer esment d'una quarta aproximació que tingué a veure amb la preocupació educativa i la formació de personal docent. En

trobem un exemple en la professora de magisteri María Carbonell Sánchez, que portava les seues estudiants a visitar fàbriques i barris, i la ploma de la qual defensà infatigablement el canvi social i l'emancipació de la dona. Doncs bé, aquestes aproximacions es mantingueren després de la Guerra Civil, amb les modificacions que s'analitzaran en aquest text. La primera aproximació (com s'assenyala a l'epígraf 2n) permeté la institucionalització acadèmica de la sociologia i tingué una curiosa derivada en l'aparició de la sociolingüística catalana (que es comenta a l'epígraf 3r). No té rellevància allò que hem anomenat adés aproximació religiosa; en canvi, es consolidà una aproximació nova, la que formulà l'antropologia i la sociologia cultural (comentada a l'epígraf 4t). L'aproximació política ha estat ben representada en aquest període per l'aparició d'allò que algun autor anomena pròpiament «sociologia valenciana» (Pico 1987) (que es comenta a l'epígraf 5é). Per últim, es dedica un apartat a l'aproximació educativa (epígraf 6é). Després, es formulen algunes conclusions i notes finals (epígraf 7é).

2.- De les càtedres jurídiques, passant per les econòmiques, a les sociològiques

Tal com havia passat a la fi del segle XIX, després de la Guerra Civil, bona part de l'interés per la disciplina proposada per Auguste Comte procedia del camp del dret. Concretament d'àrees menys relacionades amb el processos judicials, com ara la filosofia del dret o el dret polític. En realitat, també fou així en l'origen de la disciplina, perquè allò que proposà Comte ja estava present, en un cert sentit, en les obres sobre el dret publicades per Kant i Hegel, encara que ho qualificaven de «metafísica» i «filosofia», respectivament. No es pot oblidar que durant les primeres dècades de la dictadura de Franco, el dret existent era la seua pròpia caricatura. Si hi hagué un interès per la sociologia es conreà en àrees jurídiques perifèriques, freqüentment partint de càtedres allunyades del centres de poder del règim i amb un necessari contacte amb l'estranger. Fou aquest el punt de partida de la institucionalització acadèmica de la sociologia que, fins i tot després d'establida, hagué de conviure amb aquest interès

jurídic, com ho demostra la publicació el 1970 d'un *Análisis sociológico de la Audiencia Territorial de Valencia*, obra coordinada pels magistrats Aurelio Botella Taza i Roberto Colom Siquier (Botella i Colom 1970).

Fou precisament de la mà de catedràtics de dret, després de la Guerra, com la sociologia s'establí a la Universitat de València. En primer lloc gràcies a l'arribada de Francisco Murillo Ferrol (1918-2004) (cf. Vallespín 2002, 2004). Murillo formà part de l'anomenada «Escola de Granada de Ciències Socials», junt amb altres catedràtics de dret, com ara: Luis Sánchez Agesta, Nicolás Ramiro Rico i Enrique Gómez Arboleya, coautor amb Salustiano del Campo Urbano del volum *Para una sociología de la familia española* (Gómez; del Campo 1959). Murillo obtingué la càtedra de dret polític de la Universitat el 1952 i, tres anys després, la de sociologia. El fet que hi haguera a València una càtedra sociològica fou més aviat una conseqüència imprevista de la política universitària del ministre Joaquín Ruíz Giménez. L'1 de juny de 1954 Ruíz Giménez dictà una ordre ministerial convocant dues càtedres d'«Ètica i Sociologia», una per a la Universitat Complutense i una altra per a la Universitat de Múrcia. Però, en aquell mateix moment, es disposà la transformació de la secció de Filosofia de la institució murciana en secció d'Història, per la qual cosa el ministre hagué de dictar una altra ordre, amb data 19 de juliol de 1955, que establia que la càtedra convocada per a Múrcia «se entienda hecha para cubrir la misma cátedra, de iguales Facultad y Sección de la Universidad de Valencia». Finalment, Murillo assumí aquesta càtedra. Així mateix dirigí el Col·legi Major Lluís Vives de la Universitat de València. Murillo encapçalà també el Grup d'Història de l'Estructura Social, creat al si de la Secció d'Història Moderna i Contemporània de l'Institut Valencià d'Estudis Històrics, que estava integrat en la Institució Alfons el Magnànim (IAM), secció que s'havia constituït el 1950 i que fou dirigida per l'historiador José María Jover Zamora (1920-2006) (Gabarda 1997: 32). El 1958, Murillo amplià estudis a la Universitat de Colònia. Si analitzem la trajectòria de les figures destacades vinculades en aquella època amb aquest centre alemany, com ara Leopold von Wiese o René König, podem concloure que llavors desenvolupaven una anàlisi sociològica hereva de la sociologia comprensiva o de l'hermenèutica cultural, d'inspiració neokantiana, però ja intensament preocupada per les orientacions empíriques que procedien de l'estructural-funcionalisme nord-americà. Tot això com alternativa a la sociologia crítica que es practicava simultàniament, per exemple, a l'Institut d'Investigació Social de la Universitat de Frankfurt, l'anomenada Escola de

Frankfurt. El 1961, Murillo obtingué la càtedra de la Universitat de Granada, la seua ciutat nadiua.

La càtedra de dret polític de la Universitat de València també fou ocupada posteriorment per Diego Sevilla Andrés (1911-1984), el qual havia estudiat en aquesta universitat i amplià estudis a la de Lovaina. Algunes publicacions de Sevilla s'acosten a la sociologia política. També fou director de l'Escola Social (1970), integrada posteriorment a la Universitat de València (decret 112/1989 de 17 de juliol, del Consell de la Generalitat Valenciana) i suprimida quan es creà la Facultat de Ciències Socials. D'altra banda, Sevilla fou «consejero nacional del Movimiento», el partit únic de la dictadura, i un article seu (Sevilla 1962), en què acusava Joan Fuster i altres de ser «nuevos nazis», se sol adduir com una fita important de l'anticatalanisme valencià (Cucó; Romero 1977).

Com a professor ajudant de la càtedra de dret polític, Murillo s'havia fet acompanyar a València pel seu deixeble José Jiménez Blanco (1930-2009) (cf. Beltrán 2005; 2009), que acabaria especialitzant-se en sociologia. Aquest, l'any 1959, després de llegir la seua tesi (un treball pioner en la metodologia de l'anàlisi de contingut que Jiménez aplicà a les Proposicions de les Corts de Castella), marxà a Ann Arbor per fer un postgrau en sociologia a la Universitat de Michigan. A aquest centre havien deixat la seua empremta els representants més destacats del pragmatisme sociològic, John Dewey, Charles Horton Cooley i George Herbert Mead, encara que, quan arribà Jiménez Blanco als Estats Units, l'orientació predominant ja era, com s'ha indicat, l'estructural-funcionalisme.

El panorama sociològic nord-americà de l'època estava determinat per tres grans figures: Paul Felix Lazarsfeld, Talcott Parsons i Robert Merton. Parsons fou qui millor definí l'estructural-funcionalisme, en part per la renúncia de Lazarsfeld a les elaboracions teòriques i per la pretensió de Merton de limitar-se a teories de rang mitjà. El 1951, Parsons publicà *El sistema social*, una obra en la qual analitzà allò que considerava sistemes analítics de l'acció en la seua interdependència i penetració mútua: el sistema de l'organisme, el sistema de la personalitat, el sistema social i el sistema cultural. Des de la càtedra de Harvard, Parsons desenvolupà en els anys posteriors el funcionalisme sistèmic, amb la pretensió de determinar una tipologia de l'acció social. Jiménez Blanco i José Cazorla Pérez, també deixeble de Murillo i que arribaria a

catedràtic de ciència política a la Universitat de Granada, traduïren *El sistema social* (Parsons 1966). Jiménez desenvolupà aquest estructural-funcionalisme aproximant-se a una ecologia humana, una orientació que en ell es nodria també tant de la filosofia de Xavier Zubiri com de la teoria d'Amos H. Hawley. El mateix any que aparegué la seua traducció de la *Teoría de la ecología humana* (Hawley 1962), Jiménez Blanco obtingué la càtedra de sociologia de la Facultat de Ciències Polítiques, Econòmiques i Comercials de Bilbao. El 1964 es traslladà a Màlaga i tres anys més tard tornà a València com a catedràtic.

A la fi de 1966 es creà la Facultat de Ciències Econòmiques i Empresariales de la Universitat de València. Aquest fet determinà, per dir-ho així, la reubicació de la sociologia, que passà de l'àrea d'influència del dret a la de l'economia. El 1967, Jiménez Blanco ocupà la càtedra de sociologia de la nova facultat i, pel fet que era el membre del claustre amb més rang acadèmic, fou promogut a degà-comissari (segons la terminologia de l'època), amb la missió d'organitzar la nova facultat i promoure eleccions a degà. Realitzades aquestes tasques, el 1969 Jiménez Blanco es traslladà a la llavors recentment creada Universitat Autònoma de Madrid.

La càtedra de la Universitat de València fou ocupada posteriorment per Amando de Miguel Rodríguez (n. 1937), un catedràtic de personalitat ausades polèmica, però ben representativa de les contradiccions de la sociologia de les acaballes del franquisme. Per posar un exemple, el mateix any de 1966, Amando de Miguel publicà un estudi sobre l'empresariat i el primer dels informes del «Fomento de Estudios Sociales y de Sociología Aplicada» (FOESSA), una iniciativa de «Cáritas», l'organització oficial de l'Església catòlica per canalitzar l'acció caritativa, que posteriorment promogué cinc informes més sobre la situació i el canvi social a Espanya. Amando de Miguel dirigí l'equip d'investigació dels informes del 1966 i el 1970 (de Miguel 1966 i 1972), que acreditaren les desigualtats socials existents. L'informe sobre l'empresariat fou realitzat amb Juan José Linz Storch de Gracia (1926-2013) i publicat per l'Instituto de Estudios Políticos (IEP). Linz, fill d'un dirigent falangista, es llicencià en sociologia a la Universitat de Columbia, on esdevingué professor el 1961 (Navarro 2014). L'IEP acollí «un grup d'elit intel·lectual al servei del partit únic i l'Estat franquista» (Sesma 2013) i fou dirigit, entre altres, per Manuel Fraga Iribarne, del qual de Miguel fou ajudant (de Miguel 2015). Quan Amando de Miguel arribà a València també estava desenvolupant

estudis sobre la sociologia del franquisme (De Miguel 1975, 1979), en un temps en què el règim s'enfonsava, i sobre el «capital humà» (1969, 1973).

A de Miguel el substituï José Ramón Torregrossa Peris (1940-2016). Torregrossa fou el primer catedràtic de sociologia de la Universitat de València que havia nascut a terres valencianes, concretament a Xàtiva. Estudià a Madrid, on fou deixeble, entre altres, de l'esmentat Salustiano del Campo, i marxà també a estudiar a la Universitat de Michigan, encara que s'especialitzà més bé en psicologia social. Aquesta fou una derivació de l'estructuralisme-funcionalista que accentuava la preocupació pel elements socials del sistema de la personalitat, que entenia segons el model interpretatiu que es desenvolupà en l'interaccionisme simbòlic. El 1978, Torregrossa obtingué la càtedra de sociologia a la Facultat de Ciències Econòmiques de la Universitat de València. Quatre anys després també obtingué una càtedra de sociologia la seua companya, María Ángeles Durán Heras, que fou la primera dona catedràtica en sociologia en un centre espanyol. Torregrossa contribuï, amb altres, a la creació de l'Associació Valenciana de Sociologia (1979).

Després de Torregrossa, al desembre de 1983, ocupà la càtedra Manuel Navarro López (n. 1942), que havia publicat estudis sobre sociologia del consum (Navarro 1972 i 1978). Els treballs de Navarro, a més de palesar els temes que marcaven la metamorfosi de la societat durant la transició política, mostren una preocupació metodològica que s'incrementarà amb l'arribada de Manuel García Ferrando.

Cap al 1986, el ministre d'Educació José María Maravall autoritzà la permuta de la càtedra de Navarro per la que ocupava García Ferrando a la Universitat Complutense. García Ferrando (va néixer a Godella, el 1942, però es crià al Cabanyal) estudià enginyeria agrària, especialitzant-se en economia i sociologia rural. Obtingué una beca en un programa de formació de professorat especialitzat en tecnologia a la Universitat de San Diego. Fou professor visitant també a Yale. A la seua tornada impartí docència a la Universitat Autònoma i a la Complutense de Madrid, fins que guanyà la càtedra de mètodes i tècniques d'investigació, que fou la que permutà per la valenciana. També fou cap del gabinet tècnic de l'Instituto de la Opinión Pública i s'integrà en la seua continuació, el Centro de Investigaciones Sociológicas (CIS), organisme actualment dependent de la Presidència del govern espanyol. García Ferrando té una amplíssima

producció bibliogràfica. Podríem caracteritzar la seua posició com la de la cerca d'un equilibri entre una acurada anàlisi empírica i una elaboració teòrica fidel amb les dades.

García Ferrando ha coordinat obres generals (p. ex., García Ferrando ed. 1999) i és especialista en socioestadística i en sociologia de l'esport. Els seus llibres sobre aquests temes han estat molt reeditats (per exemple: García Ferrando 1999, 2002, 2014; García Ferrando et al. 2015). Ha rebut importants reconeixements. La seua recerca pionera sobre sociologia de l'esport ha estat continuada a la Universitat de València per Ramón Llopis Goig (n. 1967) i Víctor Agulló Calatayud (n. 1978).

Amb García Ferrando, que, en jubilar-se, fou promogut a professor emèrit de la Universitat de València, es trencà la tradició de catedràtics de pas, procedents majoritàriament de les ciències jurídiques o polítiques. Només hi hagué l'excepció, com se sol dir per confirmar la regla, del madrileny Alfonso de Esteban Alonso (n. 1943), que després d'una efímera estada com a catedràtic a la Universitat de València, aconseguí traslladar-se a la polèmica Universitat Rey Juan Carlos.

Cal fer esment també d'altres catedràtics de sociologia vinculats en certa mesura amb terres valencianes i que podríem ubicar en aquesta aproximació. Així, José Vidal Beneyto (1927-2010), nascut a Carcaixent, fou doctor en dret i professor la Universitat Complutense. Deixà contribucions sobre l'estudi de la cultura i els drets humans (Vidal 2000, 2006). Gaudí de reconeixement i molta estima en l'àmbit sociològic valencià, com demostra el seu nomenament com a doctor honoris causa per la de València el 2006. José María Tortosa Blasco (n. 1943), nascut a Albaida, ha traduït obres de Dahrendorf i Wallerstein, seguint als quals desenvolupa recerques sobre conflictes i pobresa. Ocupa una càtedra de sociologia a la Universitat de Alacant. José María Maravall (n. 1942), arribà a ministre d'Educació i fou després diputat per la circumscripció de València (1986-1989). Un altre professor, Emilio Lamo de Espinosa (n. 1946), és fill d'un procurador de les Corts franquistes amb propietats a Requena. Ha estat president de la Federació Espanyola de Sociologia (FES) (2007-2010) i també ha rebut distincions sociològiques notables.

3.- La derivada sociolingüística

En cert sentit, una inesperada derivada de la línia jurídica de la sociologia fou la sociolingüística catalana, promoguda, podríem dir que en paral·lel, per Lluís V. Aracil i Rafael L. Ninyoles, tots dos formats a la Facultat de Dret de la Universitat de València.

Lluís Vicent Aracil Boned (n. 1941) fou orientat cap a la sociolingüística per la lectura de l'obra d'Uriel Weinreich *Languages in contact: Findings and Problems* (1953). En aquest llibre s'ofereix un estudi de les relacions entre el francès, l'alemany i el romanx a Suïssa, que Aracil aplicà al cas de la relació entre castellà i valencià, prenent com a matèria empírica d'anàlisi els sainets d'Eduard Escalante (Aracil 1968). Mitjançant una beca, amplià estudis als Estats Units, on es relacionà amb Charles A. Ferguson, que havia enunciat el concepte de «diglòssia», i Joshua Fishman. En els seus orígens, la trajectòria de Rafael Lluís Ninyoles Monllor (n. 1943) fou molt semblant a la d'Aracil. També estudià dret i amplià estudis sociolingüístics als Estats Units. A partir de *Conflicte lingüístic valencià* (Ninyoles 1969) encetà una sèrie de publicacions en les quals paulatinament ancorava les nocions sociolingüístiques –l'esmentada «diglòssia» i substitució lingüística– en una anàlisi empírica de l'estructura social valenciana. En aquest sentit i entre altres obres, Ninyoles ha coordinat dues voluminoses obres de referència: *Estructura Social del País Valencià* (Ninyoles, ed. 1985) i *La societat valenciana. Estructura social i institucional* (Ninyoles, ed. 2000).

Encara que els orígens foren semblants, les trajectòries d'Aracil i Ninyoles divergiren fortament amb el temps. Cap dels dos es consolidà com a professor universitari, si bé Aracil participà de la docència al departament de filologia catalana de la Universitat de Barcelona, mentre que Ninyoles ho va fer al de Sociologia i Antropologia social de la Universitat de València. El primer impulsà el Grup Català de Sociolingüística, i seminaris de sociologia i sociolingüística extrauniversitaris. Paulatinament incorporà a la seua reflexió elements filosòfics, com ara la tanatologia (Aracil 1998). El segon ha desenvolupat una llarga trajectòria en l'administració pública, des de la qual ha afavorit incansablement els estudis sobre l'estructura social i lingüística del País Valencià. Cal destacar el seu treball al front del Servei d'Investigació i Estudis Sociolingüístics (SIES) de la Generalitat Valenciana, que ha permés disposar d'un fons documental i de 35 enquestes, realitzades entre 1985 i 2015, que constitueixen, sense dubte, la font de

coneixement sociolingüístic més important de la situació valenciana. En l'orientació de Ninyoles, trobem investigacions de professors de la Universitat de València, com ara Rafael Castelló (n. 1964), Miquel Nicolàs (n. 1959) i Lluís Polanco (n. 1959), entre altres.

4.- Antropologia i sociologia cultural

Com hem dit, tres aproximacions sociològiques que es poden descriure a finals del segle XIX i principis del XX tingueren presència en els temps recents: la font jurídica –ja explicada anteriorment–, la política i l'educativa –que seran comentades més endavant. No podem parlar, però, d'una aproximació religiosa a la sociologia, com passà abans de la Guerra, llevat de dues referències aïllades. En primer lloc, la relació, ja esmentada, entre els informes FOESSA i l'Església catòlica i, en segon lloc, l'obra de sociologia de la religió de José Alberto Prades (València, 1929), un autor que ha orientat la seua activitat, desenvolupada a la Universitat del Quebec, a actualitzar la sociologia de la religió de Durkheim (tot considerant també les aportacions de Weber), mitjançant una perspectiva interdisciplinària que integra també economia, ètica i ciències mediambientals. Cal destacar el seu estudi sobre allò sagrat (Prades 1998). Ara bé, en lloc d'una aproximació religiosa a la sociologia, com en el període anterior a la Guerra, trobem una important presència de l'antropologia i la sociologia cultural, dos àmbits de no fàcil delimitació mútua.

Encara que la IAM, dependent de la Diputació de València, havia establert un «Instituto de Musicología y Folklore» i, més endavant, un «Instituto de Estudios Ibéricos y Etnología Valenciana», el primer director del qual fou l'arqueòleg i prehistoriador Julián San Valero Aparisi (1913-1997), l'antropologia valenciana començà amb Joan Francesc Mira (n. 1939) (vegeu Cucó 2016a). John Beattie (1915-1990), professor d'Oxford, l'orientà cap a l'antropologia i el posà en contacte amb Carmelo Lisón Tolosana (antropòleg aragonès, n. 1929). Després de llegir la seua tesi, un estudi

d'antropologia social (Mira 1974), entrà en contacte amb José Alcina i Claudi Esteva Fabregat, junt amb Lisón, pares de la moderna antropologia espanyola, i amplià estudis a la Sorbona i a Princeton. Entre 1979 i 1985, Mira participà en la renovació de la IAM i en la creació de l'Institució Valenciana d'Estudis i Investigació (IVEI) i, durant quatre anys (1980-1984), dirigí el seu Institut de Sociologia i Antropologia Social, al si del qual posà en marxa el projecte d'una Etnografia General del País Valencià, de la qual en són fruit els quatre volums de *Temes d'Etnografia Valenciana*. Cal recordar que la legislació espanyola només fixà una determinació de les àrees de coneixement científic amb el desenvolupament de la Llei Orgànica 11/1983, de 25 d'agost, de Reforma Universitària (LRU), que establí que els departaments universitaris es constituïrien segons aquestes àrees (art. 8.2). En el període anterior, l'Institut de Sociologia i Antropologia Social volia pal·liar la manca de tradició investigadora i la insuficient institucionalització acadèmica (Gabarda 1997: 103). Als anys vuitanta, Mira posà en marxa també el Museu Valencià d'Etnologia, del qual fou el primer director. Cap a la meitat de la dècada, potser decebut per la manca d'un suport suficient de les autoritats polítiques, deixà la direcció del museu i de l'institut de la IVEI i retornà a les classes de llengües clàssiques a l'Institut Ribalta i després a la Universitat Jaume I de Castelló. És clar que amb tot i això, no deixà d'intervenir en la vida intel·lectual, amb novel·les, traduccions, assaigs (com ara Mira 1984 i 1997) i la promoció d'associacions cíviques (Acció Cultural del País Valencià, Valencians pel Canvi, etc.).

Com a deixebles de Joan Francesc Mira, podem fer esment dels valencians Ricardo Sanmartín Arce (n. 1948), i Josepa Cucó Giner (n. 1950), tots dos amb càtedres d'antropologia a les universitats Complutense i de València, respectivament. El primer es formà a Cambridge. De la seua producció podem destacar la seua tesi sobre el Palmar (Sanmartín 1982) o els seus escrits sobre antropologia de l'art (2005 i 2011). La segona amplià estudis a la Universitat París V i a l'École des Hautes Études en Sciences Sociales de París i assumí la direcció de l'Institut de Sociologia i Antropologia de la IVEI després del període de Mira fins a l'any 1995. La succeí el professor de filosofia José Montoya Sáenz. Josepa Cucó és membre de l'Institut d'Estudis Catalans (IEC). Ha publicat estudis sobre les relacions socials a les àrees rurals valencianes, però també ha obert la perspectiva a temes com l'antropologia urbana, les xarxes associatives o l'amistat (Cucó 1995). El seu darrer llibre se centra en la figura de la política i activista Cristina Piris (Cucó 2016b). Seguint algunes de les línies de recerca antropològica

obertes per Josepa Cucó podem trobar Beatriz Santamarina (n. 1968), Albert Moncusí (n. 1972) o Francesc Torres (n. 1957), tots ells professors de la Universitat de València. Cal destacar la constitució el 2004 de l'Associació Valenciana d'Antropologia, que forma part de la Federació d'Associacions d'Antropologia de l'Estat Espanyol (FAAEE), presidida per l'esmentada Santamarina i que convoca el premi de recerca Joan F. Mira. A hores d'ara Cucó i Santamarina dirigeixen la col·lecció d'antropologia de la IAM.

A cavall entre l'antropologia i la sociologia cultural trobem les primeres obres d'Antonio Ariño Villarroja (n. 1953). La seua tesi doctoral sobre les falles aconseguí el premi nacional d'investigació (Ariño 1992). Ha participat en recerques i nombroses obres col·lectives sobre les festes valencianes, l'associacionisme, el voluntariat, la participació cultural i la vida de l'estudiantat universitari. El seu darrer llibre, del qual és coautor amb Joan Romero (Ariño i Romero 2016), representa un estudi pioner sobre la superacumulació de poder econòmic i polític de les elits mundials i la crisi que suscita en la legitimació del contracte social implícit. Ariño ha estat membre del Consell de Direcció de la Universitat de València, ocupant diversos vicerektorats des del 2003 fins l'actualitat. Fou fundador de la revista *Arxius de Ciències Socials* i ocupà responsabilitats a la Federació Espanyola de Sociologia. A hores d'ara, també és director de l'Institut de Ciències Socials i de la Cultura de la IAM i de l'Associació d'Amigues i Amics de Lluís Vives.

Amb una formació i una línia de recerca semblant a la d'Ariño, trobem l'obra de Gil Manuel Hernández Martí (n. 1963). Ha fet recerques sobre la història de la festa sota el franquisme (vegeu la seua trilogia: Hernández Martí 1996, 1998 i 2002), però també estudis de sociologia de la cultura i, fins i tot, de la globalització (Hernández Martí 2013). A les darreries del 2015, Hernández Martí fou nomenat director del Museu Faller, del de la Festa del Corpus i del de la Setmana Santa Marinera.

5.- Sociologia política

Allò que s'ha qualificat de «sociologia valenciana» per Josep Picó, sembla una extensió de l'aproximació política a la sociologia anterior a la Guerra Civil. Per a Picó, la «sociologia valenciana» seria una sociologia-resposta a la realitat política i social dels anys 1960-1980, caracteritzada per: *a*) enfrontar-se a problemes i contradiccions del capitalisme tardà, que afecten una societat en vies d'industrialització i modernització; *b*) ofegada pels condicionaments ideològics dels últims anys de la dictadura, i *c*) que arrossegava un problema històric d'opressió cultural (nacional) (Picó 1987: 62). Així, sorgirien diversos grups d'estudis i iniciatives.

En un primer grup, relacionat amb les classes socials i la dominació socio-econòmica, Picó fa esment dels seus treballs sobre l'empresariat i el moviment obrer i de les recerques de Damià Mollà Beneyto (1979) i un paper que aquest elaborà amb pseudònim junt amb Josep Vicent Marqués (Peris i Sorolla 1972), que s'orientaven en les anàlisis estructuralistes de Fernández de Castro i el marxisme estructuralista francès (Althusser i Poulantzas).

Josep Picó López fou professor adjunt del departament de sociologia ja als anys 70, quan era l'únic doctor d'un reduït grup de docents (Marqués, Mollà, Ninyoles, Poveda i Salcedo). Consolidà la seua trajectòria sociològica a la IAM, institució de la qual arribà a ser director tècnic (1980), i a la IVEI (director 1985-1995). S'incorporà al Departament de Sociologia i Antropologia Social primer en comissió de serveis (1985) i després amb plaça de funcionari. El 1991 obtingué la seua càtedra. Estudià sociologia a Itàlia i va fer estades al Clare Hall College de Cambridge. Les seues primeres obres són estudis empírics sobre la història, l'economia, el moviment obrer o l'educació valenciana, però també es dedicà a la història i la sociologia de les ciències socials, així com a l'assaig sobre la política o la figura de l'intel·lectual. Algunes obres foren redactades amb altres professors del mateix Departament, com ara Inmaculada Serra Yoldi (n. 1947) (Picó i Serra 2010), Enric Sanchis (Picó i Sanchis 2003), Pere Beneyto Calatayud (n. 1953) (Picó i Beneyto 1982) i Juan Pecourt (Picó i Pecourt 2013). Sanchis i Beneyto, junt amb Miguel Ángel García Calavia (n. 1954, a hores d'ara, director del Departament de Sociologia i Antropologia Social) i altres, han fet aportacions destacades a l'estudi de les relacions laborals i les organitzacions vinculades amb la negociació col·lectiva, moltes vegades en col·laboració amb economistes.

En aquesta primera orientació, cal fer esment de la creació als anys vuitanta de l'Institut Valencià d'Investigació Social, depenent de la Caja de Ahorros y Socorros de Sagunt. Fou impulsat per Juan Lluch i hi participaren Ninyoles, Mollà, Poveda i Vicent Martí. Pel que fa a Mollà (1946-2017), que també fou director del Departament de Sociologia i Antropologia Social, cal destacar-ne, a més de l'estudi sobre la formació social del País Valencià, la seua intervenció en debats sobre el futur polític valencià; s'especialitzà també en sociologia urbana.

En el segon grup, Picó fa esment d'anàlisis de l'aparell ideològic i la interacció comunicativa. Aquest seria el cas dels treballs d'Aracil i Ninyoles, ja esmentats, i alguns treballs de Salvador Salcedo (1974) i Josep Vicent Marqués i González (1974), que es nodrien de fonts teòriques molt diverses, entre les quals cal destacar l'interaccionisme simbòlic, la crítica genealògica de Foucault o l'estructuralisme genètic de Bourdieu. Salcedo (1933-1999) adreçà les seues anàlisis a la població juvenil, encara que també s'ocupa de la societat postindustrial. Marqués (1943-2008), promotor d'organitzacions d'esquerra i nacionalistes, així com també pioner, amb Mollà i altres, del moviment ecologista valencià i teòric de l'espanyol, en el qual es considera un dels seus textos fundacionals l'anomenat «Manifest de Benidorm», una declaració de l'Associació Espanyola per a l'Ordenació del Medi Ambient (AEORMA), datada el 14-15 de juny de 1974, l'esborrany de la qual es deu a Marqués i José Manuel Naredo. Marqués fou autor no només de llibres, sinó també de moltíssimes intervencions en premsa, ràdio i televisió, la qual cosa el convertí, tal vegada, en el sociòleg valencià més popular. Les seues aportacions teòriques es caracteritzaren per explorar la virtualitat cognoscitiva de la paradoxa en la dissolució del dogmatisme. Picó (1987: 72) fa esment d'altres aportacions a aquest grup d'estudis d'altres professors (no de sociologia), com ara alguns llibres de Luis Aguiló (1976), Enric Sebastià (1966), Ramir Reig (1982) i Josep Sorribes (1985), els dos últims editats per la IAM. En cert sentit, Marqués fou hereu dels corrents socialistes antiautoritaris, però obrint la reflexió a problemàtiques aflorades per Maig del 68, com ara la sociologia del medi ambient (que s'abordarà més endavant a propòsit d'Ernest Garcia) o la del gènere (1981).

Pel que fa a la sociologia del gènere, es pot trobar una bona nòmina de recerques sociològiques de professores de la Universitat de València, com ara: Maria M. Poveda Rosa (que començà al departament en octubre de 1977 i també ha estat la seua directora), F. Pura Duart Soler (n. 1951), Olga Quiñones Fernández (1940-2014), etc.,

aquestes molt relacionades, entre altres, amb Marina Subirats i Martori, catedràtica de sociologia a la Universitat Autònoma de Barcelona. Cal destacar la publicació d'un informe pioner sobre la situació de la dona al País Valencià, on participaren Poveda, Duart, Quiñones i Ana Martí (que, temps després, es impartí docència a la Universitat Jaume I.

En la línia del grup d'estudis sobre ideologies i interaccions comunicatives cal fer esment també dels treballs de Rafael Xambó Olmos (n. 1954), autor d'un estudi sobre sexualitat juvenil publicat per la IAM (Xambó 1986) i diverses obres de sociologia dels mitjans de comunicació (Xambó 1995 i 2001). Xambó té una llarga trajectòria com a cantautor i ha conreat també la literatura. També hem de fer esment en el camp de la sociologia política dels escrits de Vicent Flor i Moreno (n. 1971), fonamentalment els seus treballs sobre l'anticatalanisme (Flor 2011) i la crisi de la societat valenciana (Flor 2015). En escriure aquestes ratlles, Flor dirigeix la IAM.

6.- Sociologia de l'educació

A més del fil que podríem anomenar «dret-economia-sociologia», ja exposat, n'hi hagué un altre de «filosofia-psicologia-sociologia», que es desenvolupà als anys setanta a les càtedres de filosofia de les Escoles de Magisteri. Pels canvis normatius esmentats, als anys 80, el professorat adscrit a aquestes càtedres pogué integrar-se en els departaments de filosofia o de sociologia. Aquesta fou l'opció de Gonzalo Anaya, Ernest Garcia i Olga Quiñones, ja esmentada. Aquesta adscripció es produí en un moment de consolidació de la sociologia de l'educació al nostre país, procés en el qual els professors esmentats foren ben actius (conferències del Mar Menor, Salamanca, etc.). La primera càtedra de sociologia de l'educació en una universitat espanyola fou precisament la que ocupà Ernest Garcia a València l'any 1986, amb un tribunal format pel sociòleg Salustiano del Campo, ja esmentat, i els filòsofs Anaya i Raimundo Drudis. Aquest nucli de sociologia de l'educació acabaria convergint amb el nucli ubicat a la facultat d'economia i, també, amb el professorat relacionat amb la sociologia de l'Escola de Comerç. El comentarem amb més detall.

Gonzalo Anaya Santos (1914-2008) fou una persona molt popular entre el magisteri valencià i en la comunitat educativa, com ho demostra el fet que la Federació d'Associacions de Mares i Pares de la província porta actualment el seu nom. El mateix dia que complí els 18 anys, començà a treballar de mestre en un poble prop de Burgos. Per la seua afiliació a la FETE de la UGT, fou confinat després de la Guerra Civil, temps que dedicà a cursar filosofia. Això li permeté treballar de professor de batxillerat. Entre altres destinacions, fou professor de grec a l'Institut Lluís Vives de València (1948-1950). El 1967 es doctorà en Filosofia amb una tesi sobre el cinema (tema que resultava inaudit en l'època; com a coincidència, un altre catedràtic de la Universitat de València, molt popular, també es doctorà amb una tesi sobre el sèptim art: Romà de la Calle). El 1973 obtingué la càtedra de Filosofia de l'Escola de Magisteri de la Universitat de València i, com hem comentat, s'integrà posteriorment en el Departament de Sociologia i Antropologia Social. En aquesta època publicà obres que reclamaven canvis en l'escola (Anaya 1976 i 1979). El 1985 fou nomenat professor emèrit, condició que mantingué fins el 2002, la qual cosa representà una extraordinàriament llarga vida laboral de 68 anys (rebé la medalla d'argent al Mèrit en el Treball). Fins i tot després d'aquesta data mantingué la docència en el programa de doctorat del Departament, defensant l'«educació constitucional», val a dir, un ensenyament d'inspiració republicana, centrat en l'alumnat, coherent amb els preceptes constitucionals i fonamentat en la proclamació dels Drets Humans. Fou reconegut com a membre d'honor de l'Associació de Sociologia de l'Educació i guardonat amb la medalla de la Universitat de València (cf. AAVV 2004). En morir, l'11 de juny del 2008, se celebrà un funeral a La Nau amb tres voltes protocolàries del fèretre al voltant del claustre. En la línia de la sociologia de l'educació promoguda per Anaya, s'han fet diverses aportacions al si del Departament de Sociologia i Antropologia Social (com ara: Beltrán, Hernández i Marrero 2009, Beltrán i Hernández 2011).

Dins del grup de professorat que impartia docència en l'antiga Escola (avui Facultat) de Magisteri ja hem fet esment de Duart i Quiñones. També cal deixar constància de la figura d'Ernest Garcia (n. 1948), catedràtic de sociologia en la Universitat de València, primera degà de la Facultat de Ciències Socials (a partir de 1999 de manera provisional i després per elecció democràtica), director de la revista *Arxius de Ciències Socials* i, en escriure aquestes ratlles, responsable de l'Associació Valenciana de Sociologia. Persona amb formació filosòfica i una llarga trajectòria política (fou secretari general del PCPV,

1979-1980, i membre de la direcció d'UPV en la seua constitució, partits que a hores d'ara correspondrien aproximadament a EUPV i Compromís), en l'àmbit teòric començà amb estudis d'epistemologia i sociologia de l'educació, així com una revisió dels corrents marxistes (Garcia 1998). En realitat, la revisió del pensament marxista pel que té d'aportació a la teoria sociològica també ha estat conreat per altres autors relacionats amb la Universitat de València. A tall d'exemple podem fer esment de Manuel Jiménez Redondo, catedràtic de filosofia i infatigable traductor de les obres de l'Escola de Frankfurt, com ara, bona part de l'obra de Jürgen Habermas. Segons Garcia, la línia fonamental de crítica respecte de les teories sociològiques d'orientació marxista seria la desconsideració de les aportacions ecologistes (que en ell s'inspira en les obres de N. Georgescu-Roegen i s'elabora en diàleg amb altres autors ecologistes, com ara l'esmentat Naredo, Joan Martínez Alier o Jorge Riechman). Garcia ha fet recerques sociològiques sobre conflictes medioambientals (com ara els relacionats amb l'Albufera), una rigorosa crítica de la noció de «desenvolupament sostenible», que considera un «mite fàustic» (Garcia 1995) i ha publicat una obra de referència en el camp de la sociologia del medi ambient (Garcia 2005), que ha servit per a la formació de diverses promocions d'ambientòlegs i ambientòlogues. En la línia oberta per Ernest Garcia trobem l'activitat de l'Estructura de Recerca Interdisciplinària en Sostenibilitat de la Universitat de València, que integren actualment 14 investigadors més. Cal fer esment en aquest grup de les aportacions d'Ignasi Lerma (n. 1958), que també ha estat degà de la Facultat de Ciències Socials, després d'Ernest Garcia i abans de l'economista Ernest Cano (n. 1966). També l'interès per la sostenibilitat es troba en altres centres universitaris, com ho demostra la producció de José Albelda, director de l'Oficina Verda de la Universitat Politècnica de València, on és professor de Belles Arts.

Dins d'aquesta aproximació sociològico-educativa, també cal fer esment de Julio Carabaña Morales (n. 1948) i Josep Maria Rotger Cerdà, ambdós estudiants a la Universitat de València i catedràtics de sociologia a la Universitat Complutense i a la Universitat Central de Barcelona, respectivament. Rotger ha estat president de l'Associació Catalana de Sociologia, filial de l'Institut d'Estudis Catalans i que forma part de la FES, i coordinador dels dos únics manuals de sociologia de l'educació en català, que han comptat amb participació valenciana (Rotger ed., 1990 i 2012).

7.- Notes finals

En els epígrafs anteriors s'ha descrit de manera breu el progressiu procés d'institucionalització de la sociologia i l'antropologia social a terres valencianes. Certament, hagueren de passar dècades després de la Guerra Civil fins que aquestes disciplines es materialitzaren en dispositius que pogueren permetre el seu conreu normalitzat, com esdevenia a altres països. Pel que fa a la sociologia, hi hagué dos nuclis originaris convergents: el de sociologia (constituït per Marqués, Mollà, Poveda i Salcedo, d'una banda, i Anaya, Garcia i Quiñones, d'una altra) i el d'antropologia social (format per Mira i Cucó) als quals s'adheriren persones de procedència diversa, no només de la sociologia o l'antropologia acadèmica, sinó també d'altres disciplines (dret, història, filosofia, economia, etc.), però que adoptaren l'objecte i la metodologia sociològiques, a contrapèl de les intromissions en el camp de personatges aliens, com eren juristes del règim o prehistoriadors. Podríem dir que la presència institucional no començà a normalitzar-se fins a mitjan anys 80, quan deixen d'haver-hi catedràtics de pas, es constitueix el Departament de Sociologia i Antropologia Social i troben suport les disciplines, encara que de manera temporal i precària, en institucions com ara l'Institut Valencià d'Investigació Social, la IAM i la IVEI. Les restriccions administratives forçaren també una certa institucionalització de dalt cap a baix, com ja hem assenyalat: primer hi hagué càtedres i després departament; primer hi hagué postgrau i després grau (i, fins i tot, en el sistema anterior a la Reforma de Bolonya, primer hi hagué segon cicle i després primer cicle); primer hi hagueren estudis i després facultat. La Facultat de Ciències Socials s'establí mitjançant un acord de la Junta de Govern de 30 d'abril de 1998, pel qual s'elevava al Claustre de la Universitat l'expedient de creació de la Facultat i la conseqüent supressió de les Escoles Universitàries de Relacions Laboral i Treball Social. El Claustre aprovà l'expedient el 26 de gener de 1999, per 236 vots a favor, 0 en contra i 1 abstenció. El Consell Social ho aprovà el 30 de març del mateix any i ho elevà a la Generalitat Valenciana, la qual creà la Facultat, finalment, pel Decret 192/1999, de 19 d'octubre. En el cas de l'antropologia social, no s'ha pogut instaurar el grau corresponent. Segons el darrer

recull estadístic de la Universitat de València, corresponent al curs 2015-2016, el Departament de Sociologia i Antropologia Social de la Universitat de València està format per 86 persones integrades en el grup de personal docent i investigador (PDI), 37 de les quals tenen una relació contractual indefinida. En la mateixa Facultat de Ciències Socials està el Departament de Treball Social i Serveis Socials, amb 52 persones en el grup de PDI, 25 de les quals tenen una vinculació contractual indefinida; 10 anys abans, el Departament de Sociologia i Antropologia Social comptava amb 58 persones en el grup PDI i el de Treball Social i Serveis Socials a 35, de les quals disposaven d'un contracte indefinit 35 i 22, respectivament. Com es pot deduir fàcilment, en conjunt hi ha hagut un increment del 48,3% de les persones en el grup PDI, però la xifra de les que disposen d'un contracte indefinit ha minvat un 14,1%. El significat d'aquestes xifres és palés. Pel que fa al darrer curs, en el cas del Departament de Sociologia i Antropologia Social, hi ha 28 dones (32,5%) i en el cas de Treball Social i Serveis Socials en són 32 (61,5%). La mitjana global de la Universitat de València és del 42,3%.

Malgrat les febleses estructurals, la sociologia i l'antropologia social han aconseguit projectar-se en la societat valenciana de diverses maneres. En primer lloc, mitjançant figures d'un innegable impacte social (Marqués, Mira, Anaya, per esmentar els exemples, potser, més destacats). En segon lloc, afavorint la relació d'institucions universitàries i no universitàries. Es pot pensar en l'exemple del Museu d'Etnologia, però també en moltíssimes col·laboracions amb ajuntaments, associacions civils o plataformes reivindicatives. El volum de publicacions, de les quals ací només s'ha referenciat una mostra, és considerable; cal fer esment com element significatiu de la sèrie que han anat constituint els estudis generals publicats a cura de Ninyoles (1985), García Ferrando (1999), Ninyoles (2000), Arxius (2012). Hi ha en elaboració un nou volum a cura d'Antonio Ariño, que dirigeix l'Institut de Ciències Socials i de la Cultura de la IAM.

Ara bé, també cal indicar les ombres del període estudiat. A diferència d'altres ciències socials, ni la Sociologia ni l'Antropologia Social han aconseguit diversificar-se en la seua institucionalització acadèmica. Altrament dit, les «sociologies *de*» o les «antropologies *de*», encara que, com s'ha mostrat, són conreades en la docència i en la recerca habitualment, no tenen a terres valencianes un reflex institucional. També resulta feble l'associacionisme professional, més en el cas de la sociologia que en el de l'antropologia. Si bé la reforma universitària del 1983 afavorí la consolidació de la

sociologia i l'antropologia social, els successius canvis en els plans d'estudis que s'han realitzat, amb el pretext de la incorporació a l'Espai Europeu d'Educació Superior, han reduït o eliminat pràcticament la docència sociològica o antropològica de centres que, en altre temps, representaren el seu suport més notable, com és el cas de les facultats de dret i d'economia. També la darrera de les reformes educatives, la LOMQE promoguda pel ministre Wert, i que potser siga la reforma més unànimement contestada per la comunitat educativa des dels temps de la dictadura (així com Wert, sociòleg per cert, el ministre pitjor valorat en les sèries històriques del CIS), ha eliminat les matèries de sociologia (que anteriorment només tenien caràcter optatiu) dels currícula d'Educació Secundària postobligatòria. La Facultat de Ciències Socials ha fet esforços per revertir aquesta situació. Llevat d'alguna excepció, també el conreu de la sociologia acadèmica està al marge de les institucions demoscòpiques oficials (delegació a València de l'Institut Nacional d'Estadística, Institut Valencià d'Estadística), la qual cosa pot haver influït en l'escassa presència acadèmica d'àmbits d'estudi sociològic, com ara la demografia. Tampoc no hi ha col·laboració amb institucions públiques ubicades a Madrid, com poden ser l'àrea d'humanitats i ciències socials del Consejo Superior de Investigaciones Científicas o el CIS. També es detecta la presència de professionals aliens a les disciplines sociològiques o antropològiques en àmbits que, en principi, els haurien d'estar reservats, com, per exemple, la sociologia electoral o la sociologia urbana, on no és difícil trobar estudis realitzats per psicòlegs o economistes. Pel que fa a la col·laboració entre la sociologia i l'antropologia social acadèmiques i les institucions polítiques valencianes, és fàcil comprovar com al període 1985-1995, on s'experimentà una col·laboració positiva, encara que potser d'abast reduït, seguiren dues dècades en les quals les autoritats provincials i locals tancaren les vies de col·laboració i ignoraren el conreu valencià d'aquelles disciplines. Potser aquesta situació ha començar a revertir-se després del canvi polític del 2015.

La sociologia i l'antropologia social de les darreres dècades ha permès que la societat valenciana es pugua entendre a ella mateixa millor? Sense dubte que sí, si amb aquesta afirmació no entenem una il·lustració externa, asèptica, sinó un esforç, de vegades paradoxal o a contra-pèl, de trencar «un silenci antic i molt llarg».

Bibliografia

AAVV (2004): *Gonzalo Anaya: la passió educativa*. València: Publicacions de la Universitat de València.

Aguiló, Luis (1976): *Sociología electoral valenciana (1903-1923)*. València: Facultad de Derecho.

Anaya Santos, Gonzalo (1976): *Una ruptura en la enseñanza*. València: Fernando Torres ed.

Anaya Santos, Gonzalo (1979): *Qué otra escuela*. Madrid: Akal.

Aracil, Lluís V. (1968): «Introducció» a Escalant, Eduard: *Les xiques de l'entresuelo. Tres forasters a Madrid*. València: Lavínia, pp. 9-88.

Aracil, Lluís V. (1998): *La mort humana*. Barcelona: Empúries. Ed. M. A. Castillo i E. Torras.

Ariño, Antonio (1992): *La ciudad ritual. La fiesta de las fallas*. Barcelona: Anthopos.

Ariño, Antonio i Romero, Joan (2016): *La secesión de los ricos*. Barcelona: Galaxia Gutenberg.

Arxius de Ciències Socials (2012) [Número monogràfic dedicat a l'estructura social del País Valencià] Disponible en: roderic.uv.es/handle/10550/27401 (URL permanent).

Beltrán, José; Hernández, Francesc J.; Marrero, Adriana (2009): *Teorías sobre sociedad, familia y educación*. València: Tirant lo Blanch.

Beltrán, José; Hernández, Francesc J. (2011) *Sociología de la Educación*. Madrid: Mc Graw Hill.

Beltrán, Miguel (2005): «Semblanza de D. José Jiménez Blanco», en: www.cis.es (consulta 10/1/2017).

Beltrán, Miguel (2009): «José Jiménez Blanco, catedrático de sociología», *El País*, 14/1/2009.

Botella Taza, Aurelio i Colom Siquier, Roberto (1970): *Análisis sociológico de la Audiencia Territorial de Valencia*. València: Caja de Ahorros y Monte de Piedad de Valencia.

Cucó, Alfons; Romero, Joan (1977): «Actituds anticatalanistes al País Valencià: articles i documents comentats», *Revista d'Història*, núm. 5, pp. 37-33. L'Avenç, Barcelona.

Cucó, Josepa (1995): *La amistad. Perspectiva antropológica*. Barcelona: Icaria.

Cucó, Josepa (2016a): *Laudatio del Prof. Dr. Joan Francesc Mira en l'Acte Acadèmic de lliurament de la Medalla de la Universitat de València*. València: Universitat de València.

Cucó, Josepa (2016b): *De la utopia revolucionària a l'activisme social. El Moviment Comunista, Revolta i Cristina Piris*. València: Universitat de València.

De Miguel, Amando (1966): *Informe sociológico sobre la situación social de España*. Madrid: Euramericana.

De Miguel, Amando (1969): *El capital humano: ideas para una planificación social de la enseñanza en España*. Madrid: Confederación Española de Cajas de Ahorro.

De Miguel, Amando et al. (1972): *Síntesis del informe sociológico sobre la situación social de España 1970*. Madrid: Euramericana.

De Miguel, Amando (1973): *Diagnóstico de la universidad*. Madrid: Guadarrama.

De Miguel, Amando (1975): *Sociología del franquismo: análisis ideológico de los ministros del régimen*. Barcelona: Euros.

De Miguel, Amando (1976): *La herencia del franquismo*. Madrid: Cambio 16.

De Miguel, Amando (2015): “La vida me ha hecho de derechas”, en www.libertaddigital.com (entrevista 18/7/2015; consulta 10/1/2017).

Flor, Vicent (2011): *Noves glòries a Espanya*. Catarroja: Afers.

Flor, Vicent (2015): *Societat anònima. Els valencians, els diners i la política*. Catarroja: Afers.

Gabarda Cebellán, Vicent (1997): *Institució Alfons el Magnànim. Institució Valenciana d'Estudis i Investigació. 1947-1997*. València: Institució Alfons el Magnànim.

García Ferrando, Manuel (1999): *Socioestadística*. Madrid: Alianza.

García Ferrando, Manuel (2002): *Sociología del deporte*. Madrid: Alianza. 2a ed.

García Ferrando, Manuel (2014): *Sobre el método*. Madrid: CIS, 2a ed.

García Ferrando, Manuel (ed.) (1999): *La sociedad valenciana de los noventa*. València: IAM.

García Ferrando, Manuel et al. (2015): *El análisis de la realidad social*. Madrid: Alianza, 4a ed.

García, Ernest (1983): *Les cendres de maig*. València: Tres i Quatre.

García, Ernest (1995): *El trampolí fàustic*. Alzira: Germania.

García, Ernest (2005): *Medio ambiente y sociedad: la civilización industrial y los límites del planeta*. Madrid: Alianza.

Gómez, Enrique; del Campo, Salustiano (1959): *Para una sociología de la familia española*. Madrid: Cuadernos del Congreso de la Familia Española.

Hawley, Amos Henry (1962): *Ecología humana*. Madrid: Tecnos.

Hernández Dobon, Francesc J. (2014): «Sobre la història de la sociologia valenciana (meitat del s. XIX-Guerra Civil)», *Arxius de Ciències Socials*, vol. XXXI, pp. 201-212.

Hernández Martí, Gil Manuel (1996): *Falles i franquisme a València*. Catarroja: Afers.

Hernández Martí, Gil Manuel (1998): *La Feria de Julio de Valencia*. València: Carena.

Hernández Martí, Gil Manuel (2002): *La festa reinventada: calendari, política i ideologia en la València franquista*. València: Universitat de València.

Hernández Martí, Gil Manuel (2013): *Sociologia de la globalització: anàlisi social d'un món en crisi*. València: Tirant lo Blanch.

- Marqués, Josep V. (1974): *País perplex*. València: Tres i Quatre.
- Marqués, Josep V. (1981): *¿Qué hace el poder en tu cama?* Barcelona: El Viejo Topo.
- Mira, Joan F. (1974): *Un estudi d'antropologia social al País Valencià. Vallalta i Miralcamp*. Barcelona: Edicions 62.
- Mira, Joan F. (1984): *Crítica de la nació pura*. València: Tres i quatre.
- Mira, Joan F. (1997): *Sobre la nació dels valencians*. València: Tres i quatre.
- Mollá, Damià (1979): *El País Valencià coma formació social*. València: Prometeo.
- Navarro, Víctor (2014): «Pensamiento crítico», *Público*, 25/8/2014.
- Navarro López, Manuel (1972): *Pautas de consumo en España y diferencias regionales*. Madrid: Moneda y Crédito.
- Navarro López, Manuel (1978): *La sociedad de consumo y su futuro: el caso de España*. Madrid: Instituto Nacional del Consumo.
- Ninyoles, Rafael L. (1969): *Conflicte lingüístic valencià*. València: Tres i quatre.
- Ninyoles, Rafael L. (ed.) (1985): *Estructura Social del País Valencià*,
- Ninyoles, Rafael L. (ed.) (2000): *La societat valenciana. Estructura social i institucional*. Alzira: Bromera.
- Parsons, Talcott (1966): *El sistema social*, Madrid: Revista de Occidente.
- Peris, V. i Sorolla, G.: «El País Valenciano. Problemas de la revolución socialista», *Horizonte Español*, Ruedo Ibérico, París, 1972 [Vicent Peris i Guillem Sorolla, els caps de la revolta de les Germanies, eren pseudònims de Damià Mollà i Josep Vicent Marqués]
- Picó, Josep (1987): «País Valencià: sociologia de la sociologia», *Papers. Revista de Sociologia*, vol. XXVIII, pp. 57-76.
- Picó, Josep i Beneyto, Pere (1982): *Los sindicatos en el País Valenciano (1975-1981)*. València: IAM.

Picó, Josep i Pecourt, Juan (2013): *Los intelectuales nunca mueren: una aproximación sociohistórica (1900-2000)*. Barcelona: RBA.

Picó, Josep i Sanchis, Enric (2003): *Sociología y sociedad*. Madrid: Tecnos.

Picó, Josep i Serra, Inmaculada (2010): *La Escuela de Chicago de sociología*. Madrid: Siglo XXI.

Prades, José A. (1998): *Lo sagrado: Del mundo arcaico a la modernidad*, Barcelona: Península.

Reig, Ramir (1982): *Obrers i ciutadans. Blasquisme i moviment obrer*. València: IAM.

Rotger, Josep M. (ed.) (1990): *Sociología de l'educació*. Barcelona: Eumo, UB, UAB, U. Vic.

Rotger, Josep Maria (ed.) (2012): *Sociología de l'educació*. Barcelona: El Roure.

Sebastià, Enric (1966): *València en les novel·les de Blasco Ibáñez. Proletariat i burgesia*. València: L'Estel.

Sesma Landrín, Nicolás (2013): «Sociología del Instituto de Estudios Políticos», en Miguel Ángel Ruíz Carnicer: *Falange. Las culturas políticas del fascismo en la España de Franco (1936-1975)*, Saragossa: Institución Fernando El Católico, pp. 253-288.

Sevilla Andrés, Diego (1962): «Burguesía y separatismo», *Levante* 22/12/1962.

Sorribes, Josep (1985): *Desarrollo capitalista y proceso de acumulación en el País Valenciano (1960-1975)*. València: IAM.

Vallespín, Fernando (2002): «Semblanza de D. Francisco Murillo Ferrol», en: www.cis.es (consulta 10/1/2017).

Vallespín, Fernando (2004): «Francisco Murillo Ferrol, un maestro de las ciencias sociales», *El País*, 7/9/2004.

Vidal Beneyto, José (2000): *Diálogo intercultural sobre democracia y derechos humanos*. Santiago de Compostela: Consorcio de Santiago etc.

Vidal Beneyto, José (2006): *Derechos humanos y diversidad cultural : globalización de las culturas y derechos humanos*. Barcelona: Icaria.

Xambó, Rafael (1986): *L'alliberament sexual dels joves. Mite o realitat*. València: IVEI-IAM.

Xambó, Rafael (1995): *Dies de premsa. La comunicació al País Valencià des de la transició política*. València. L'eixam.

Xambó, Rafael (2001): *Comunicació, política i societat. El cas valencià*. València. Tres i quatre.